

ЗА

СЪБИРАНИЕТО И ИЗУЧВАНИЕТО

НА

НАРОДНИТЪ ЮРИДИЧЕСКИ ОБИЧАИ

ОТЪ

С. С. БОБЧЕВЪ.

Прѣпечатано, съ добавка, отъ Пер. Сп. „НАУКА“.

ПЛОВДИВЪ

Областна Печатница

1883.

ЗА

СЪБИРАНИЕТО И ИЗУЧВАНИЕТО

НА

НАРОДНИТЪ ЮРИДИЧЕСКИ ОБИЧАИ

ОТЪ

С. С. БОБЧЕВЪ.

Прѣпечатано, съ добавка, отъ Пер. Сп. „НАУКА“.

ПЛОВДИВЪ

Областна Печатница

1883.

ЗА СЪБИРАНИЕТО И ИЗУЧВАНИЕТО

на

Народнитѣ юридически обичаи.

I.

Безспорна е важноста на народнитѣ юридически (правни) обичаи. Тая важностъ е двойка : чисто научна, т. е. историческа и етнографическа, и догматическа или практическа.

Споредъ твърдѣ справедливото забълъжаване на единъ нѣмски ученъ „битътъ (животътъ) на простиѣ народъ е откъслекъ отъ историята.“ Отъ тая основна мисль рѣководени, новитѣ изучвачи на народитѣ въ тѣхното минало сѣ обърнали твърдѣ сериозно внимание на народнитѣ обичаи. Подиръ знаменититѣ трудове на братията Гриммъ*), ние срѣщаме една върволица отъ етнографи и исторически издирвачи, които сѣ примѣрно залъганне и трудъ сѣ копали и копаятъ, така да рѣчемъ, въ най-гълбокитѣ пластове на чистонародний животъ и изучвачъ народното мировъзрѣние на разнитѣ уредби и събития, които се срѣщатъ въ животътъ.

Тая основна мисль е подбудила и славянскитѣ учени да се обърнатъ къмъ богатитѣ извори на народното творчество, къмъ обичаитѣ на народа въ неговитѣ катадневни дѣйствия, обряди, вѣрвания, баилки, кълтви, пословици, поговорки, пѣсни и приказки. И въ едно непродължително време ние вече виждаме многобройни то-

*) Братията Гриммъ, Яковъ (†1863) и Вилхелмъ (†1859), сѣ знаменити германски учени, които сѣ комахай първи извадили на бѣль свѣтъ и оцѣнили народното творчество въ пѣснитѣ и приказкитѣ. Тѣхний сборникъ : *Народни приказки* е прѣведенъ на повечето отъ европейскитѣ язици и е послужилъ за образецъ на записване и издирване народний животъ.

мове сборници по тая часть, които сѣхъ направили честь и име на събирателитѣ и издирвачитѣ**). По тоя начинъ именно много тъмни страници отъ минжлий животъ на славянството сѣхъ били осветлени, разяснени и разбрани. Етнографията на Славянитѣ сѣщо така е била поставена на една по-прилична нога спрямо тая на другитѣ народи.

При голѣмата научна важность на народнитѣ обичаи, въ които се изучаватъ старовремскитѣ поглѣди на народѣтъ върху разнитѣ уредби и събития, тия обичаи иматъ още и друго значение, не сравнено по-голѣмо за юриста въ *догматическо отношение*, т. е. «като система на юридическитѣ норми, които дѣйствуватъ отдѣлно отъ законодателството и които съставляватъ опитвателниѣ (пробниѣ) камѣкъ на законодателнитѣ начинания»***). Съ такава практическа цѣль въ най-новото време е обърнато сериозно внимание на изучаването особено на юридическитѣ обичаи, които живѣятъ въ народа.

И дѣйствително, за да бѣде едно законодателство основателно-рационално, то трѣбва да се облѣга на народнитѣ мировѣзрѣния, убѣждения и обичаи. Въ противенъ случай, т. е. когато единъ законъ е противенъ на народнитѣ обряди и обичаи, той не може да

***) Неизлишно е да покажемъ на по-главнитѣ трудове по тая часть.

Въ руската литература заслужаватъ вниманието: Сборникътъ на братия *Гриммъ* въ прѣводъ: Народниѣ сказки, (СПБ. 1863);— Русскія народниѣ сказки отъ *А. Н. Афанасьева* (Москва, 1858). — Пѣсни отъ *И. Н. Рибникова* и *И. В. Кирѣвскаго* (М. 1862). — Пословици рускаго народа отъ *Даля* (М. 1862). — Друга голѣма часть сѣхъ распрѣснати по разни издания, каквото въ „Лѣтописи русекой литературы, и дрѣви“. Тихомирова, въ „Памятники и образцы, народи. языка и словесности“ (издание на Акад. на наукитѣ) и пр.

Въ сръбската литература най-забѣлѣжителни сѣхъ сборницитѣ на *Вука Каражича*: „Сръбске народне песме“ (пѣколко тома), *Срп. Н. пословице* и «Срп. Н. Приповетке.»

Отъ сборницитѣ на българскій языкъ най-важни сѣхъ слѣднитѣ: на *Безсонова* (Москва, 1855), на братия *Миладинѣвци* (Загребъ 1861), на *Л. Каравелова* (М. 1861), на *Раковскій*: Показалець (Од. 1859), на *Верковича* (Нар. песме Македонски Бугара, Бѣлградъ, 1860 и Веда Словена Б. 1874), на *Чолакова* (Болградъ, 1872) на *Дозона* (Paris, 1875). — Много пѣсни и приказки сѣхъ распрѣснати по разнитѣ периодически издания и вѣстници.

***) Докладъ на проф. Фойницкый прѣдставенъ на комиссията за юрид. обичаи, при Р. Географическо Общество.

бжде приложенъ, както се изисква, защото народната воля всекога намърва срѣдства да избѣгне активно или пасивно тоя законъ. Това е вече съзнато отъ всички свѣтни правовѣдци и на нашето време това кара законодателятъ всекога да разчита съ народнитъ обичаи и възгледи ¹⁾).

II.

Изучванието на юридическия народенъ битъ е работа на ново време и то не само за славянскій, но и за другитъ европейски народи. Навсѣждѣ почти предметътъ се разработва сега и все пакъ той е привлѣкълъ голѣмо число работници, каквито бѣхъ у Полицитѣ Мацѣвски, у Чеситѣ — Шафарикъ, у южно-Славянитѣ — и до сега Богишичъ, у Руситѣ — Калачевъ, Пахманъ, Кавелинъ, Якушкинъ, Ефименко, Кистяковский, Мулловъ, Матвѣевъ, Майновъ и др. Трудовѣтъ на поменатитѣ учени съставляватъ огроменъ материалъ за всеки, който би се заловилъ за изучванието на славянското обичайно право изобщо. ²⁾ Цѣнността на тоя материалъ

¹⁾ Европейската литература е твърдѣ много богата съ произведения по обичайното право. Пухта и Савини въ Германия сж обърнали първенъ най-голѣмо внимание върху предметъта. Освѣтъ познатитѣ капитални произведения на двамата поменати германски учени (Puchta, *das Gewonheitsrecht*, 2 Bd, 1828—1837; Savigny, *System, des heut. Röm. Rechts*. I. Bd. 1840). Ний можеме посочи на множество, както научни съчинения, така сжщо и сборници по обичайното право, литературата на коете само може да се състави цѣлъ томъ. Но съчиненията на Мена, „Древнее право“ и „Деревенския общини“ заслужватъ непременно да бждатъ забѣлжени въ Английската литература, както и „La Cité Antique“ на Фюстела де Куланжа и «Първобитната собственость» на Е. де Лавеле — въ Френската. Отъ сборницитѣ по юридическитѣ обичаи на французски ние ще покажемъ на слѣдитѣ:

Poquet de Linonnières, *Règles de droit français*, изд. 1768 г.
L'Hommeau, *Maximes générales du droit français*, 1657. Освѣтъ тия има много сборници на обичаи издадени подъзаглавие *coutumes*, каквото сж *Le grand Coutumier*, най-важний памятникъ *Coutumes de Paris*, *Coutumes de Troyes*, *Cout. de Chalons*, *Cout. de Biouvoisis* (1283) и пр. и пр.

²⁾ Подробни свѣдѣния за литературата на предметъта се намърватъ въ Богишичевий трудъ; *Aperçu de l'histoire du droit coutumier en Russie*. Paris, 1876 — и въ *Aperçu des études sur le droit coutumier en Russie* par M. M.P. Matveiev et A. Stichinsky, Petersburg, 1881.

е припознатъ сега и отъ европейскитѣ учени, които черпятъ отъ него въ изобилие. Въ Руссия издирването на народнитѣ юридически обичаи е привлякло най-много работници и вече има твърдъ богата литература. Подкачването, като пазимъ хронологията, на тия издирвания се води отъ пътешественицитѣ на миналий вѣкъ (*Палласа*¹⁾, *Лепешина*²⁾, и *Георгия*³⁾, а по-сѣтнѣ на *Барна Хастхаузена*⁴⁾, за когото даже се казва, че е открилъ славянската община (мірътъ) въ Руссия.

Най-гольмъ и сериозенъ потикъ е даденъ на дѣлото отъ освобождението на руското крестянство (селско население) въ 1861 год., подиръ което послѣдва и великата сѣдилищна реформа на 1864 год. До тогава се бѣхж появили въ Руссия нѣколко немаловажни трудове по обичайното право, но тѣ имахж повечето етнографически характеръ. Такива бѣхж трудоветѣ на Макарова⁵⁾, Тарновски⁶⁾, Снигерова⁷⁾ и пр. Отъ поменатитѣ двѣ години (1861—1864) се поченж отдѣлението на правнитѣ обичаи отъ етнографическия материялъ. Отъ тогава не само частни лица и учреждения се посветяватъ на тая благородна работа, но ние виждаме още да се учреждаватъ нарочно съ тая цѣль правителствени комисии и частни учени дружества. Отъ тогазъ и отдѣлението по етнографията на Импер.-русско географическо общество въ Санъ-Петербургъ се предава съ особенна ревность върху работата.

1). Путешествіе по разнымъ провинціямъ росіейской-имперіи СПБ 1777. 4 тома.

2). Дневныя записки СПБ. 1795—1805. 4 части

3). Описаніе всеѣхъ обитающихъ въ Росс. госуд. народовъ СПБ. 1799.

4). Etude sur la situation intérieure, la vie nationale et les institutions rurales de la Russie, Hanovere, 1847, 2 vol. (русскій прѣводъ 1856 СПБ.)

5). Древнія и новыя клятвы и присяги русскія, (въ Труды общества для исторіи и древности росіейскихъ. М. 1828.) Освѣтъ поменатитѣ по-главни трудове подъ бѣлѣжка. 5, 6, 7) по тоя предметъ сж распрѣснати много членове и бѣлѣжки изъ различнитѣ периодически списания въ Россія.

6). Юридическій бытъ Малороссіи, въ *Юрид. записки* Рѣдкина 1842.

7). Обзорніе юридическаго быта русской народной жизни; — О русскіихъ пословицахъ, относящихъ ся къ законодательству и стариннымъ суд. обычаямъ, въ *Алманахъ Радуга* М. 1830.

III.

Най-голяма заслуга и помощ въ изучаването на юрид. обичаи сж принесли разнитъ программы, въпросници, които сж служили като ръководство на всички желаючи да се занимають съ изучаването на юридическии битъ. Най-напрѣдъ въ Руссия Г. Стояновъ, редакторъ на *Киевскитѣ Губернски Вѣдомости* е напечаталъ въ това издание една доволно подробна и обстоятелна программа за южно-руското обичайно право. Това е било на 1863 г. въ № 32 на поменатата газета. Въ слѣдующата година Етногр. отдѣление на Географическото общество въ С. Петерб. се залавя и по инициативата на Г. Н. В. Калачова, съставя и издава своята программа (1864). Това е било първий опитъ за написване на пълна система по обичайното право. Отъ септѣ ние виждаме приготвени нѣколко программы едни отъ други по-пълни, по-обстоятелни и по-усѣвършенствуващи. Най-добри обаче сж припознати программитѣ на професора В. В. Богишича⁸⁾, В. Н. Майнова⁹⁾, на проф. Кистяковский¹⁰⁾, въ най-последне време программитѣ на П. А. Матвѣева, бившии съвѣтникъ при Дирекцията на Правосѣдието въ Источна Румелия и на професора при С.-Петербургскій университетъ Н. Я. Фойницкій¹¹⁾.

Тия ръководителни программы сж спомогнжли да се запознае всѣки желающъ съ събирането на юридическии обичаи и съ тѣхната систематизация. И въ днешно време ние виждаме въ Россія такива капи-

⁸⁾ Богишичъ е билъ профессоръ на Новоросійскій университетъ, а сега се занимава съ съставленето на черногорскій граждански законникъ. Той се е посветилъ отъ рано на изучаване юридическии обичаи у Славянитѣ изобщо. Неговтъ *Zbornik sadašnjih pravnih obicaja u juznih Slovena*, Загребъ 1874 г. (LXXIV и 717 стр.) е най-капиталното му произведение. Неговата программа, която първи пкътъ се появила въ 1867 год. а послѣ по пълна въ 1872 год. е преведена на български отъ Г. Оджакова и издадена въ Прага 1874 г. подъ названиее *Учѣтанье за описване правовитѣ обичаи, които живѣятъ у народа*.

⁹⁾ Программата на В. Майнова е обнародвана въ журнала *Знаиѣ* отъ 1875 г. — Тя се отнася до криминалното право.

¹⁰⁾ Программа для собиранія юрид. обичаевъ и народнихъ възрѣній по уголовному праву.

¹¹⁾ Тия двѣ программы, отъ които тая на Матвѣева е по гражданското, а другата по углавното право, сж обнародвани въ първий томъ на *Сборникъ народн. юрид. обичаевъ*, който съставлява 8-й томъ отъ Записки Импер. Рус. Географическаго общества, СПб. 1878 год.

тални трудове, като тоя на профессора *С. В. Пахмана*: Обычное гражданское право въ Россіи, 2 т. 1877—1879, на *Якушкина*: Обычное право, (Ярославъ 1875 г.), на *Оршанскій*: Народный судъ и народное право СПБ. 1875 и масса драгоцененъ материалъ на такива сериозни събиратели, като Ефименко, Якушкина, Матвѣева и др.

IV.

За насъ Българитѣ нуждата за изучаване на юридическии ни битъ е много по-належаща, много по-голяма. Ние сме най-злочести по огношение къмъ старовремски законодателни паметници. Всички славянски народи иматъ запазени древни законодателни документи. Русситѣ иматъ своята *Русская правда Ярослава*, Чехитѣ — *Конрадова правда*, Сърбитѣ — *Душановий законникъ*, Хърватитѣ — *Винодолскій статутъ*, Поляцитѣ — *Вислицкій статутъ*. За възстановление прочее на старовремскій юридическии битъ намъ не остава друго, освѣнъ да се ровимъ изъ старитѣ грамоти, отъ които, за зла честь, твърдѣ малко сж открити до сега. Отъ тая, чисто научно-историческа точка само ако ние гледахми на въпросътъ, пакъ отдавно би трѣбвало да се заловимъ за работа и да събирами колкото се може народнитѣ юрид. обичаи. И, както казахми, нашето младо законодателство ще почерпи още повече сила отъ материалътъ, който събирателитѣ му доставятъ по обичаитѣ на народа. У насъ е много по-лесно да се основемъ на тия обичаи, защото всичко почти писано положително право, което дѣйствиува въ двѣтѣ освободени български страни, е чуждо, смѣсь отъ мюсюлмански съзрѣния съ западно-европейски правови институти и за това неговото измѣнение и подновение е лесно.

Упжтваницето на Г. Богшиича, което преди деветъ години бѣше издадено на български, (въ преводъ на Г. П. В. Оджаккова) остана безъ резултатъ поради извѣстнитѣ обстоятелства, въ които се намърваше тогава отечеството ни. Има наистина едно опитванне да се напише нѣщо за *Българскій юридическии битъ* и *то е статията* на Г. В. Майнова, издадена и на отдѣлна брошурка¹²⁾. Но тоя трудъ е изпълненъ съ голѣми неточности,

¹²⁾ Юридическии битъ Болгаръ (по Богшиичу) Майнова. СПБ. 1871 г. Тая статия е напечатана най-напредъ въ 4-й томъ Записки геогр. общество по отделенію Етнографіи.

споредъ твърдѣ недостатъчнитѣ сведѣния за българското обичайно право на Г. Богишича. Неблагоприятнитѣ обаче обстоятелства вече се измѣнихъ наедно съ освобождението ни и сега е най-сгодното време за да се заловимъ за издирването на юридическии ни битѣ. Като е ималъ предъ видъ нуждата отъ това изучаване, писателтъ на тия редове е подкачилъ отъ дѣ-три години насамъ да събира материялъ, когато му се падне случай, било съ распитване, било по съществующитѣ сборници. Занятията му сж го довели до мисльта за необходимостта на една систематическа программа за тая цѣль, толкова повече, че само съ една такава программа може да се даде възможность на всички желающи да се посветятъ върху това толкова полезно и занимателно изучаване. Ето защо, като взехъ предъ видъ отъ една страна исчериванieto на българекий преводъ на *Упѣтванието за описание правовитѣ* обичаи отъ Богишича, отъ друга — припознатитѣ недостатъци на тоя трудъ, който впрочемъ е послѣдванъ отъ други още по-добри по тая часть программы, азъ се заловихъ за съставлението на една нова программа по предмѣта, като се водихъ главно по программата на г. П. А. Матѣева. За първи пѣтъ се задоволихъ съ программа само по гражданското право, като полагамъ, че за него много по-налѣжаща е нуждата отъ изучаванieto народнитѣ обичаи.

Въ программата азъ се старахъ, *първо*: да бждж колкото е повече възможно *ясенъ*, като имахъ предъ видъ, че голѣмата часть събиратели на юр. обичаи у насъ не могатъ да иматъ никакви понятия по правото и не могатъ разбира техническитѣ термини;

Второ: да избѣгвамъ общитѣ въпроси, грѣшка отъ която не сж могли да избѣгнатъ повечето съставители на программы, въ това число и Г. Богишичъ. Въ неговото *Упѣтване*, напр. се срѣщатъ такива питання: Какво особенно различие има между сждението наказателни и граждански дѣла? Какви сж правдинитѣ и длѣжностисъ на женский полъ въобще¹³⁾. Както твърдѣ справедливо казва проф. Фойницкый въ цитираниий му вече докладъ, задачата на събиратели на народ. юрид. обичаи е да събере колкото се може повече случаи, а отъ тѣзи конкретни случаи изслѣдователтъ е длѣженъ да прави общи изводи и заключения¹⁴⁾.

¹³⁾ В. В. Богишича: *упѣтване*, Прага 1871; питання 44 и 264

¹⁴⁾ Докладъ П. Я. Фойницкаго комиссиі о нар. юр. быч. 10 Окт. 1877 г. стр. 9.

При всичкитѣ ми залѣгания обаче, не притязавамъ никакъ, че съставенната отъ менъ программа съдържа изискванното и възможно съвършенство. Като първица, тоя мой трудъ може естествено да има своитѣ недостатъци. И съ голѣмо благодарение ще посрѣтнатъ всички бѣлѣжки и критики, които ми се направятъ за поправяние, допълнение или измѣняване на тая программа.

Желанието ми е било да дамъ или да подновя поводѣтъ за изучаване на нашитѣ юридически обичаи, като се надѣвамъ, че всички, които обичатъ ще се занимаятъ съ въпроситѣ и ще събержтъ отговори изъ народа било на всички, било само на нѣкои отдѣли. Отговоритѣ само за нѣкои въпроси ще бѣждѣтъ еднакво полезни, както и тия, които иматъ по-голѣмъ размѣръ. Намѣренъ съмъ, штоо всички проведени до менъ отговори по обичайното право да обнародвамъ, или изъ-цѣло, или слѣдъ поправки, уреждания и преработване. Всеки събирателъ, на когото името ще бѣде показано при трудѣтъ, ще получи по нѣколко екземпляра отъ печатанитѣ „Сбирки на правнитѣ обичаи у Българитѣ“ ,заглавие, подъ което смѣтамъ да обнародвамъ събирасмитѣ материали.

Общо напомнювание за събирачитѣ.

Всеки може да събере отговори споредъ възможността си, само за единъ отдѣлъ или за всичкитѣ, най-послѣ и само за нѣкои въпроси. Непремѣнно се изисква обаче отъ събирача на правнитѣ обичаи при записването имъ да бѣлѣжи точно:

1) мѣстото, гдѣто единъ обичай сѣществува (селото и околията); 2) и до сега ли обичайтъ сѣществува или е сѣществувалъ по-прѣди и отъ кога е отживѣлъ времето си; 3) какъ е узналъ събирачьтъ единъ обичай, т. е. чулъ ли го е отъ нѣкого, и отъ кого именно, самъ ли го е наблюдавалъ и при какви обстоятелства.

За да се добие повече материалъ и отговори на прѣдлаганнитѣ въпроси, събирачьтъ трѣбва да се обърне къмъ слѣдующитѣ извори:

1) да пита вѣщи старци, баби и други людие, които знаятъ или помнятъ нѣщо за правнитѣ обичаи;

2) да записватъ всички пословици и приказки, които се отнасятъ до земание-давание, расправи, годежи, расгодвания, женидби, распущания, наслѣдване, раздѣляния и пр.

3) да записватъ онѣзи рѣшения, които старьитѣ сѣ земали

писменно или неписменно за някои прѣпирни, разглѣдвани скоро или отдавна.

Събирачтъ на юридическитѣ обичаи трѣбва да разказва както свидѣтель на видѣното и станжлото; за това отговоритѣ му ще бѣдѣтъ толкова повече драгоцѣнни, колкото по-точно и по-пълно въспроизводгат дѣйствителността.

За всички тъмни и неясни мѣста събирачтъ ще направи добрѣ да се обръща къмъ нѣкой вѣщъ сѣдникъ, а ако ще и направо до менъ.

Пловдивъ, 12-й Май 1883.

ПРОГРАММА

За събиране на народнитѣ юридически (правни) обичаи.

ПО ГРАЖДАНСКОТО ПРАВО.

ОТДѢЛЪ I.

З а л и ц а т а .

Доманинство (фамилия).

1. Какъ живѣятъ по васъ: въ голѣми или малки домакинства? Ако има повече голѣми домакинства, то по колко души сж въ тѣхъ? Сѣтатъ ли се и слугитѣ въ домакинството?

Бѣлѣжка. *Голѣмо домакинство* се казва, кога живѣятъ наедно баща съ жененитѣ си синове, съ внуцитѣ си и пр. Малко домакинство се казва, кога само е баща съ синове и дѣщери още неженени.

Какъ се казва на домакинството (домъ, родъ, челядь, къща)?

2. Кой е главата на домакинството и какъ го наричатъ (старийтъ, домовладика, домакинъ, дѣдо или какъ?) Жена може ли да бѣде домовладика и въ какви случаи? Въ голѣмото домакинство могатъ ли да бѣдѣтъ повече домовладики?

3. Избира ли се домовладиката или той си е по право, т. е. става такъвъ по наслѣдство? Ако се избира, какъвъ се гледа да бѣде (старъ, или само каджренъ да е, та макаръ и младъ)? Може ли да бѣде нежененъ?

4. Какви сж правдинитѣ и длъжноститѣ на домовладиката? Може ли той, безъ съгласието на домашнитѣ, да прави какво ще, да продава и купува нива и лозя? Може ли да сѣди и наказва домашнитѣ самичкъ или за това се допитва и съ други въ къщи? Съ кого се допитва и става ли това въ домашенъ съвѣтъ?

5. Какъ се свършва властта на домовладиката? Може ли да се

махне той, поради нѣкои сторени отъ него грѣшки или недостатъци? Когато умрѣ или се махне, тозъ часъ ли се гужда други, или нѣкой врѣменно на мѣсто него урежда домакинството?

6. Отъ кога земе да се слуша гласътъ на синъ или внукъ? Ако правятъ домашни съвѣти, кога и какво се рѣшава на тѣхъ? Кои зематъ участие въ тия съвѣти? Женитѣ иматъ ли гласъ? Дѣвойкитѣ?

7. Могатъ ли членовѣтъ на домакинството да иматъ отдѣлно свои имоти, ниви или пари? Какъ се хранятъ всички членове; наедно ли и кой плаща за облѣкло, за покщнина и пр.? Когато нѣкой отъ домакинството иде на печалба, напр. ратай, кой пребира печалата? Ако тоя, който е отишелъ на печала, се не върне нѣколко години, що става? Какво става съ жената и дѣцата на такъвъ отсъствуещъ?

8. Иматъ ли женитѣ нѣкои нѣща, които сж тѣхни и които тѣ могатъ да располагатъ както щжтъ? Кой расподѣля работата между женитѣ? — Има ли отдѣлно имущество дѣвойката и въ какво състои то?

9. Синовѣтъ щомъ се оженитъ искатъ ли да се дѣлятъ и защо отъ бащината си къща? Какъ гледа народътъ на тия отдѣлвания? Ако не се съгласи бащата какво става?

10. Кой плаща данъцитѣ на домакинството и какъ распредѣлятъ тия данъци? Отъ коя година е обичай единъ членъ отъ домакинството да дава данъкъ?

Родъ и роднини.

11. Прави ли народътъ разлика между роднини по кръвъ и роднини по сватовщина (свойство)? Различава ли кръвно родство по мъжско и по женско колѣно? Има ли народътъ понятие за стъненитѣ и колѣната (пояситѣ) на роднинството и какъ ги опредѣлява?

Бѣл. Тука да се покажатъ подробно вѣнчкитѣ дѣления на роднинството и названията му (дѣдо, баба, леля, стринка, вуйко, вуйна и пр. деверъ, шурей, зетъ, сватъ, сватя, братанецъ, сестринецъ и пр.).

12. Какъ гледа народътъ на роднинството на кръстникътъ съ роднинитѣ на кръстеното дѣте? Може ли да се женятъ дѣцата на кръстникътъ съ дѣцата на кръстений?

13. Какъ става побратимяване въ народа? Има ли и посестримяване? Има ли обичай да се кумуватъ женитѣ въ нѣкой празникъ (на пр. на Врѣбница) и какви обряди ставатъ въ тоя случай?

14. Какви предания и вѣрвания има за ония, които се женятъ ближни роднини? До кой поясъ споредъ народътъ може да се зематъ роднини? Храненицитѣ могатъ ли се жени съ тия, които сж ги прибрали или съ чедата имъ?

15. Какъ живѣять по-между си роднинитѣ? Какъ и кога се сбиратъ (на угощение, въ праздници, ходять на прим. на заговѣзни за прошка)? Носять ли едно име всички мъжки роднини отъ единъ родъ? Има ли нѣкое особенно название на всички роднини? (Еди-кой сж отъ Хаджи Иванова родъ, отъ Доганова коренъ и пр.)

Г о д е ж ь и ж е н и д б а .

16. Има ли много неженени и по какви причини? Какво се говори и вѣрва за умрѣлитѣ неженени?

17. Кое кара момцитѣ да се женять? Само взаимното влѣчение на младоженцитѣ или има и други причини, като да се прибере момчето, да се добие още една работница въ къщи?

18. Каква гледатъ да е годеницата (момата), отъ добъръ родъ, богата, кадърна за работа само или кротка, добра?

19. Какъ мисли народътъ за женитбата съ мома отъ друго село? Допуца ли се отъ обичайтѣ женяние за турчинъ, еврейцъ?

20. Какъ става „сгледата“ (огледванието, русски: смотрины), т. е. вижданието и харесванието на дѣвойбата, за която иска да се ожени единъ момъкъ? Дѣ най-обикновено се срѣцатъ залибенитѣ? Кой отива на сгледата? Какво се приказва и свършва?

21. Какъ става годежътъ (мѣната)? Става ли малка и голѣма мѣна? Какво даватъ (размѣняватъ) по-между си годенитѣ? На роднинитѣ на момата дава ли се нѣщо на годежътъ и какво?

22. Ходи ли годеникътъ често у годеницата, приспива ли у дома и, или това се не позволява отъ обичайтѣ? Нѣкои поговорки или пѣсни за това има ли?

23. Кога и защо се разваля годежътъ (мѣната)? Какъ и предъ ко-го се разваля редовно? Плаца ли се нѣщо нѣкому, какво се плаца и поврѣща между годенитѣ? Какъ гледа народътъ на разваляванието на годежъ? Ако стане сждба, кой я рѣшава?

24. Въ коя годишна възраст се женять момцитѣ? А момитѣ? Знае ли се да се женять до гдѣ сж още твърдѣ малки? Пази ли се щото по-малката сестра (коританата) или по-малкий братъ да не испреварять (преженять) по-старитѣ?

25. Счита ли се за необходимо позволенieto на бащата или майката за женидба? Счита ли се за нужно позволенieto на масторъ или на господаръ?

26. Ставатъ ли женидби съ побѣгване скрипомъ отъ моминитѣ или и момковитѣ родители? Защо ставатъ бѣгания? Относлѣ родители-тѣ признаватъ ли тѣзи бракове или се съдятъ съ момъкътъ и лишаватъ дъщеря си отъ наслѣднето?

27. Каратъ ли родителитѣ *на-сила* чядата си да се оженятъ единъ за други? Сполучватъ ли такива женидби или става нѣщо лошаво? Ако се откаже нѣкой синъ да послуша баща си, лишава ли го отъ наслѣдство? Биватъ ли случаи щото самата община да пригоди за нѣкой женидба?

28. Има ли обичай да идва момъкътъ съ обрѣжена дружина и да открадва дѣвойката? Опишете какъ става това крадене?

29. Какви подарки се даватъ на моминитѣ родители и роднини? Даватъ ли се нѣкакви пари или подаръци на момина баща; защо му се даватъ, колко и какъ се наричатъ подаръцитѣ? Нѣма ли обичай да се зема отъ годеника плата, ако той е отъ друго село?

30. Даватъ ли моминитѣ родители нѣщо на дъщеря си освѣн дръхитѣ? Какъ се казватъ подаръцитѣ на годената (зестра, прикя, вѣно, ченъзъ)? Не сж ли дарява на младата нѣщо отъ момъкътъ или отъ родителитѣ му прѣди свадбата или за самата свадба?

31. Въ кое време на годината и кой мѣсець ставатъ най-много свадби и защо? колко време се минва между годезтъ и свадбата?

32. Расправете какъ става свадбата; отъ кой день се подкача и въ кой день свършва; какво се прави всяки день? Отъ кога се счита за свършена свадбата? Колко разноси сж ставали и ставатъ? Какъ се наричатъ лицата, които зематъ участие въ свадбата, кой що прави и какъ се зове (деверъ, стари-сватъ, кумъ, заложникъ, зълва, калина, малина, драгинко и пр.?) Сутрината слѣд свадбата какви подаръци се даватъ на невѣстата или на нейнитѣ родители? Какво става, ако невѣстата излѣзе, че не е занъзила дѣвственността (моминството) си? Връщатъ ли я на родителитѣ и' или само нѣщо се съдятъ и правятъ?

Бѣлѣжка.—На това питаніе е желателно да се отговори, колкото се може повече точно и пространно. Да се гледа да се опишѣтъ точно всички обряди, поговорки и имена въ всичко що става прѣз денетѣ на свадбата. Да се забѣлѣжатъ: названіята на разнитѣ дѣйствія (забуляние, изваждане, кълпаніе) подаръцитѣ, здравицитѣ и на яденіята. Ако нѣщо сега не става да се каже, че така е ставало или приказва се да е ставало въ старо време.

33. Какъ разбира народътъ прикята и какви сж названіята и' (ченъзъ, вѣно, зестра)? Какви нѣща се даватъ за прикя? Ставатъ ли и записки за тия подаръци? Кога се принася прикята у момкови? Ставатъ ли за това неспоразумѣнія и гдѣ се рѣшаватъ?

34. Кому принадлежи прикята? Смята ли се все, че е на жената или влиза въ общий имотъ на домакинството? Може ли мъжът да се располага съ прикята, както ще? Какво става съ прикята, ако умрѣ жената? Ако е съ дѣца? А безъ дѣца?

35. Ставатъ ли често распущания (развождания, парясвания) въ селата и кои сж на това причинитѣ? Какъ гледа народътъ на тия распущания? Прѣдъ кого ставатъ распущанията? Какви сж сѣтнинитѣ отъ распущанието, т. е. какво става съ прикята и съ дѣцата? Кой издържа подиръ това жената? А случватъ ли се доброволни напущания, така що безъ съдъ и владика, мъжътъ да се раздѣля отъ жената?

36. Колко време слѣдъ смъртъта другий може да се ожени? Вдовицата може ли слѣдъ смъртъта на мъжа си да си иде у бащини си? Нѣма ли у народа нѣкои вѣрвания, порзди които вдовицитѣ не бива да се женятъ втори пжтъ?

Взаимни отношения.

37. Каква е властѣта на мъжа надъ жената: има ли право да иска отъ нея подчинение, да я бие и даже до осакатявание? Има ли нѣкое предание, или приказка щото нѣкога въ старина мъжътъ да е можалъ да има повече отъ една жена, да е можалъ да я продава, залага, като добитѣкъ?

Бѣлѣжка. На тоя послѣденъ въпросъ струва да се обърне особено внимание. Той има голѣмо историческо и етнографическо значение.

38. Какво правятъ женитѣ, когато мъжетѣ имъ се обнасятъ съ тѣхъ така злѣ: отиватъ у бащини си, или се оплакватъ нѣкому и кому? Кой рѣшава такива оплаквания и съдби между мъжъ и жена: старѣитѣ на селото или роднинитѣ на сърузитѣ?

39. Еднакво ли селянитѣ гледатъ, кога мъжъ или жена нарушаватъ съ пружеската си вѣрностъ? Какъ постжпватъ въ такива случаи сърузитѣ?

40. Какъ се дѣли работата между мъжътъ и жената? Мъжътъ длженъ ли е да се грижи за прѣхраната и обличанието на жената? Ако тя е богата, а той сиромахъ, какви сж обнасянията имъ? Може ли мъжо вийтъ дългъ да се плаща съ пари на жената? Може ли мъжътъ да земе и да не даде паритѣ на жена си?

41. Какви сж отношенията между родителитѣ и дѣцата? Каква властъ иматъ бащата и майката надъ дѣцата: могатъ ли да ги даватъ на работа, да ги принуждаватъ за женидба, да ги биятъ до осакатявание? Туря ли народътъ предѣлъ на тази властъ? Запазвали се властѣта и надъ

ожененитъ? Какъ се отнасятъ настрокътъ или мащихата съ своитѣ не-сълци синове и дъщери?

42. Какви обязанности иматъ родителитѣ къмъ дѣцата си (да ги хранятъ, учатъ ипр.)? А какви обязанности иматъ дѣцата къмъ родителитѣ си (да ги слушатъ, гледатъ на старостъ)? Какъ пострѣпватъ родителитѣ кога единъ синъ или дъщеря не ги слушатъ или не рачатъ да ги гледатъ на старостъ? Дължни ли сж синоветѣ и дъщеритѣ да погребатъ родителитѣ си слѣдъ смъртъта и да имъ служатъ парастасъ? Какви вѣрвания и предания има въ народътъ за родителската благословия или проклетия?

Бъл. Голѣма важностъ иматъ преданията въ народътъ за старо или сегашно време, когато може бацитѣ да сж убивали, залагали, продавали своитѣ дѣца — или пъкъ синоветѣ прѣстарелитѣ си родители.

43. Иматъ ли бацитѣ право да продаватъ и даряватъ имотътъ на дѣцата си, който или се е падналъ отъ подарѣкъ, наследіе или тѣ сж си спечелили? Или само мѣми да го располагатъ? Дѣцата догдѣ сж малки могатъ ли да продаватъ и купуватъ? Отъ кога тѣ могатъ да продаватъ и купуватъ? Отговаря ли бащата за синови дългове станжли безъ негово съгласие или и наопаки? А за данѣцитѣ?

44. На кои се по-радваатъ селянитѣ на синоветѣ или на дъщеритѣ? Що думатъ кога се роди момче, а що—кога дѣвойче? Какви обичаи има при ражданието и какви подарѣци се правятъ на новороденото или на родителката? Отъ какво се отличаватъ малкитѣ отъ голѣмитѣ момичета? Какво е *къритана*? Какъ се отнасятъ братията и сестритѣ още неженени?

45. Какви сж правдинитѣ и обязаноститѣ на незаконнороденитѣ дѣца къмъ родителитѣ имъ? Кое име носятъ, майчино или бащино; нѣматъ ли особни названия и какви? Кой е длъженъ да гледа такива дѣца?

46. Става ли често усиновления (зематъ чуждо дѣте за свое) и кога? Само момчета или и дѣвойчета се усиновляватъ? Какво отношение става между усиновенний и тогова, що го е зель? Може ли да се синови възрастень, женень човѣкъ? Гледа ли се усиновенитѣ да сж роднина? Какви названия има за усиновениятъ (храненикъ)?

Какви обряди и обичаи ставатъ за усиновлението? Какво фамилно име зема усиновения? Какви правдини и длъжности се свързватъ между усиновеннитѣ и усиновителя?

Какво ще каже зель на *привѣдъ*? Какви сж неговитѣ правдини и длъжности въ къщата, гдѣто е той приведенъ? Правятъ ли се нѣкои

книги, записки както за усиновението, така също и за привезданието на зеть?

Н а с т о й н и ч е с т в о (о п е к а).

47. Кой бере грижа и настоява за сирацитъ подиръ смъртта на баща имъ? Какъ го наричатъ тогава настойника? Кой прибира тѣхнитѣ пари и кой управлява имота на дѣцата? Все едно ли е, ако е жива или умрѣла майката?

48. Общината намѣсва ли се кога види, че майката или настойникътъ пилѣятъ имота на сирачетата? Какво прави: тегли ли ги на съдъ и предъ кого? Настойникътъ само за имота ли се грижи или още за въспитанието на сирацитъ? Плаща ли се нѣщо на настойника за негова трудъ и какво? Кой гледа сирачетата, ако сж сѣтни сиромаси?

49. Кога и какъ ставатъ пълнолѣтти сирацитѣ за да могатъ да си прибератъ въ рѣцѣ всичко? На коя година момчето, а на коя дѣвойчето?

50. Кой избира настойниците и непремѣнно ли се гледа да сж роднини или стига да сж каджрии и добри люде? Майката или вуйкото или чичото не се ли считатъ за естествени опекуни?

ОТДѢЛЪ П.

За вещитѣ (имоти).

51. Дѣли ли народътъ имота на движими и недвижими и нѣма ли нѣкои особенни названия за тия вещи (държава, имотъ, мѣка, добро)? Знае ли народътъ за родово (останѣло наследствено) и спечелено имущество (бащина и дѣнина)?

52. Различава ли народътъ ясно що е собственость (propriété), а що владѣние (possession) и ползувание (узуфруктусъ) на едно имущество?

Бѣлѣжка. Тука да се обърне внимание на всички думи, които употребява народътъ за да обозначи повятието на собственость и владѣние (стѹпанство, господарство, владѣние и пр.)?

53. Какви бѣлѣзи (пишани) се употребяватъ за да се означи стѹпанството както на нѣща, животни, така и на ниви, кории и пр. (звѣнци, дамги, надписи или кръстове по сѣдове, колове, камъни, нѣкои дървета)?

54. Какъ се бѣлѣжатъ границитѣ на владѣніята и какъ се наричатъ? Сжлѣри, предѣли, ботки? Какъ мисли народътъ за границитѣ : по словици нѣкои има ли?

Бѣлѣжка. Добръ е да се раскаже какви предания, раскази и вѣрванія сжществуватъ въ народа заради предѣлнитѣ бѣлѣзи. Въ нѣкои мѣста, напр., на родътъ вѣрва, че на междата има нечиста сила, че тамъ се сбиратъ самодивитѣ, сладки и медяни, които сжхтвуватъ човѣка и пр.

55. Случава ли се селянитѣ да завладѣятъ нѣкое пусто мѣсто или да искоренятъ нѣкоя гора за нива и да мислятъ, че вече става тѣхно?

56. Кому се пада намѣреното и какъ се дѣли намѣреното, ако сж го намѣрили наедно нѣколко души? Какъ се постѣлва когато намѣри нѣкой на своя земя чужди домашенъ добитѣкъ, птици и пр.? Кому се продава или занася намѣреното нѣщо? Дава ли се нѣщо на този който е намѣрилъ нѣщо и какво му се дава?

57. Какъ гледа народътъ на *иманѣто*? Може ли да се дѣри иманѣ на чужда земя? Кому принадлежи иманѣто, т. е. на тогова, който го намѣри, на ступанина на земята, или на двамата наедно?

58. Има ли въ народа нѣкакво миѣние за това, кому принадлежи мѣстото, което се притуря при една нива, ливада и пр. като надоди пѣсекъ или прѣтъ отъ рѣката или се премѣсти коритото на близката рѣка, т. е. кога стане прирастяние? Пакъ ли се ползува отъ рѣката по-напрѣшнѣи съсѣдъ, макаръ, че тя вече е измѣнила полога си и не минява по-край негова имотъ? Какъ се дѣли ползуването на една рѣка отъ двама съсѣдски владѣлци? Ако стане на срѣдъ рѣката островъ (ада), чий се смѣта да е?

59. Ако нѣкой грѣхомъ направи на чужда земя сгради, посади дърво или посеѣ, кому се пада отнѣслѣ дървото, сградата или жѣтвата?

60. Има ли домакинтѣ право да иска щото съсѣдътъ му да не излива къмъ дворѣтъ му вода, да не прави прозорци къмъ дворѣтъ му, да не спуща стрѣха (сачакъ) и пр.? Биватъ ли за това препирни и отъ кого се рѣшаватъ?

61. Допуща ли се на самата межда (сикуръ) да се гради кѣща, да се сади дърво? Длъженъ ли е единъ ступанинъ да търпи клоноветѣ на съсѣдското дърво надъ неговата земя и кой се ползува отъ плодоветѣ му?

62. Какво мисли народътъ за преминаванетоъ прѣзъ чужди ниви лозя и пр.? Кога само може да се минава по чужди ниви и ливади?

Какви обичаи сжществуватъ за поеннето на добитѣкъ въ чужда рѣка, за пасение на чужди мѣста, и относително прѣкарвание на добитѣтъ? Какви правила се пазятъ засѣчение на дърва въ чужда курія, за *прѣминаване* (хакъ-меруръ) бесплатно или съ пари? Съсѣдътъ има ли

право да минава прѣзъ двора или нивата за да иде по вода или за друго?

63. Може ли селянинътъ да иде въ чужда гора да си бере гъби, ягоди, мѣхъ, жълдъ и какъ гледа на това народътъ? Не правятъ ли разлика между гората на частнитѣ люде и селската или мерийската (беглишката) гора?

64. Може ли селянинътъ да ходи по ловъ, за дивачъ или по риба въ чужди гори и рѣки? Дава ли нищо никому? Кому?

65. Има ли по васъ щото цѣло село да владѣе низи, лозя, ливади или воденици за обща полза, на примѣръ за училището?

Какъ се нарича такава владѣние (общо, другарско)? Случава ли се нѣволокъ люде да иматъ общо (орташки) кладенецъ, баня, изтека, воденица? Какъ се ползватъ отъ това общо нищо: единъ управлява, а ортацитѣ дѣлятъ печала; единъ днесъ или цѣль мѣсець, а други посѣтъ; или какъ?

66. Може ли всѣки другаръ да си продаде дѣлътъ комуто ще? Трѣба ли за това да има и съгласието на другитѣ ортаци, които иматъ по-напредъ право да купятъ тоя дѣлъ?

67. Какъ мисли народътъ за съѣдското право т. е. мисли ли, че съѣдътъ има по-големо право да купи къщата до него, а че ако не му трѣба, тогава се продава другиму?

ОТДѢЛЪ Ш.

А). За Наслѣдванието.

68. Кога синоветѣ или другитѣ членове отъ домакинството добиватъ дѣлежъ, каквото има да имъ се падне отъ баща? Догдѣ е живъ още бащата раздѣля ли той свойтъ имотъ? Изведнажъ между всички ли се дѣли или по единъ? Какъ се казва на това дѣление? Какъ се казва на дѣлението слѣдъ смъртъта?

69. Какви обряди (церемонии) и други символически дѣйствици се правятъ при отдѣлянието въ селата и, особено, когато бащата приживѣ дѣли съ своето съзнание дѣцата си (благословии)? Какви поговорки има за това? Какъ става дѣлението? Еднакъвъ ли е редътъ, кога е живъ бащата и кога умре, кога е съ волята му или противъ волята му? Дѣловетѣ какъ се падатъ по взаимно погодѣвание или съ жребии (чонъ)?

Какво се употребява за жребий: късове отъ дърво, пръчка, пръстъ или друго?

70. Кое се счита за по хубаво: раздѣлението додѣ е живъ бащата или подиръ смъртъта? Случява ли се да се не дѣлятъ братя и слѣдъ смъртъта на бащата и не е ли туй по-добро споредъ народа?

71. Какъ се дѣлятъ изобщо къщи, воденици, сгради, дюгени? Признаватъ ли се такива нѣща за дѣлими или той, който ги земе върху си доплаща на другитѣ съ пари или пѣкъ се строи веѣкиму изъ общото домъ? Какъ се дѣлятъ нивитѣ, ливадитѣ, оградитѣ (градинитѣ), добитѣкътъ, паритѣ? Дава ли се нѣкому повече, кому и защо? Дѣщеритѣ зематъ ли дѣлъ отъ бащина си имотъ? Отъ какво и какво зематъ? По колко имъ се пада? Има ли нѣщо което да се дѣли поравно?

72. Какъ се дѣлятъ бащинитѣ дългове (борчове), данъцитѣ? Остава ли подиръ дѣлбата нѣщо въ общо владѣние? Остава ли си нѣщо и бащата, ако той дѣли приживѣ и що? Кой е длъженъ да го гледа додѣ е живъ?

73. Правятъ ли се писмени записки за дѣлбитѣ присѣтствуватъ ли нѣкои свидѣтели? Кои присѣтствуватъ и какво участие зема общината, старѣитѣ, поцѣтъ?

74. Кому отъ синоветѣ се пада бащината къща: на най-старий или на най-малкий и защо? Може ли бащата да даде къщата на тогова, когото повече обича? Ако се прави разлика въ раздаването на дѣловетѣ, то защо т. е. защо одному се дава повече, другиму по-малко?

75. Може ли бащата додѣ е живъ да измѣни раздѣлението, да си земе назадъ веднажъ даденото?

76. Кому се пада стокатата, кога единъ домакинъ умре безъ никого наследника? Храненицитѣ (момчетата или момичетата) наследоватъ ли и какво?

76. Наслѣдватъ ли родителитѣ подиръ умрѣлитѣ отдѣлени чада и прави ли се разлици въ имотя, който дѣцата сж спечелили или добили отъ родителитѣ си?

77. Наслѣдватъ ли единъ отъ друго мъжътъ и жената и какъ ги наследватъ? Какъ се наследватъ тѣ, ако нѣматъ дѣца, и какви дѣлове получватъ? Получва ли жената си мъжовий си дѣлъ (когато мъжътъ е умрѣлъ) отъ свекаръ, или мъжътъ на умрѣлата си жена дѣла отъ дѣда си (тестъ си)? Измѣнява ли се редътъ на наследванетоъ ако мъжътъ или жената се оженятъ повторно?

78. Какъ се постъпва съ имота на отдѣлний при бащинъ си животь синъ, който е умрѣлъ и оставилъ жена безъ дѣца? Когато умрѣ наследвателятъ та нѣма свои прями родени (виуци, синове, родители) то наследватъ ли отъ страна роднини (брата чичовци, вуйчовци) и въ каквъ редъ?

79. Имотътъ, който е донесла жената въ къщата на мъжа, по-дирь смъртъта и' кому се пада? Само на дъщеритѣ, или и на синоветѣ? Ако нѣма дъщери, само синоветѣ ли зематъ? Връща ли се такова имущество отъ гдѣто е дошло, ако нѣма ни синове, ни дъщери?

80. Има ли обичай при живота на майката да се дѣли дѣдово или бащино имущество, безъ нейното съгласие? Тогавата какво получава? Ако не получи дѣлъ, кой е длъженъ да я храни?

81. Правятъ ли се по васъ духовни завѣщания (диетикъ), устни или писмени и кога? Какво съдържа това завѣщание: на одного ли се дава всичко или завѣщателятъ се распоредва кому шв да се даде метду обикновеннитѣ наследници за да не се каратъ? Ако имуществото се завѣщава на одного само сина, то' може ли? Може ли и майката да завѣщае своя имотъ и кому — на дъщеритѣ или синоветѣ?

82. Скрито ли се правятъ завѣщанията или явно? Кой се подниева на тѣхъ и кога се считатъ за дѣйствителни? Исека ли се свидѣтели и колко? Исека ли да се поднише попѣтъ, старѣйтѣ или нѣ? Близо при смъртъта или по-наурѣдъ се правятъ? Кои се назначаватъ обикновенно да изпълняватъ завѣщанието (душе-прикащики)? Гдѣ се нѣбави завѣщанието и отъ кого?

83. Какви обязанности иматъ синоветѣ на завѣщателя, къмъ жена му, дъщеритѣ и пр. (да ги хранятъ до смъртъта, да оженатъ сестритѣ и пр.)?

84. Може ли ижътъ, като нѣма дѣца, да завѣщае имота си на жената, и ако може не искатъ ли да развалятъ това завѣщание родителитѣ на мъжа?

85. Какъ се отнасятъ наследницитѣ и роднинитѣ на завѣщателитѣ, къмъ тѣхната воля, т. е. изпълня ли се както си е завѣщанието или се оспорва? Ако се види, споредъ народното възрѣние, че завѣщанието не е право, то счита ли се за развалимо?

86. Кой назива имота слѣдъ смъртъта на бащата, кога дѣцата сж малки? Описва ли се тоя имотъ и отъ кого? Може ли синъ или други наследникъ да се отрѣче доброволно отъ наследството и защо? Може ли да се отрѣче за това, че бащата има повече дългъ, отъ колкото стока?

87. Може ли нѣкои пре-живѣ да *подари* (хариже) комуто ще нѣщо (къщи, ниви)? Какъ става това даряване? Може ли да се повърне

даряванието и кога? Има ли у васъ обичай прѣживѣ да се дари нѣщо на черкови, училища и пр.?

Б. За обязательствата.

88. Счита ли народътъ за грѣхъ, срамъ или грѣшка да се даде ду ма или обѣщание, а послѣ да не се устои на тия думи? Какви пословици има за договора, за обязательствата и обѣщанията (прим: човѣкъ се върже за языкътъ; — казано сторенѡ)? Какви думи сжществуватъ въ народа за да се обозначатъ въобще разни видове договори? Иматъ ли особенни дни въ които обикновенно селянитѣ правятъ разни договори? (Прим. — повечето записи се правятъ отъ Гергювъ-день до Димитровъ-день. — Ратаитѣ се главяватъ по Гергювъ-день и пр.)

89. Какви обичаи има прѣди да се сключатъ договоритѣ? Какви обряди и символически дѣйствия се правятъ при свършванието на договоритѣ? (Хващанне за рѣка, пиење кръчма, благословия и пр.). Подиръ кое се счита свършенъ договорътъ? Кой дава почернията, кому и колко? Какъ става ржкобиението? Кой раздѣля и какво значи?

90. Трѣба ли споредъ обичая лицето, което прави договора (продава, купува напр.) да е на пълни години, съ здравъ умъ? Трѣба ли да има свидѣтели и колко сж необходимо нужни? Единъ стига ли?

91. Кои договори селянитѣ мислятъ, че трѣбва да станжтъ на книга? — Съ какво се осигурява изпълняванието на единъ договоръ (залогъ, пей, поручителство (вефилъ), пишманлжкъ)?

92. Кой дава пей (канаро), той който се глави, се наеме или който главява, наеме? Залогъ не се ли счита и тогава, когато селянинътъ остави торбата си, калнака си, тезкерето си, или кога му зематъ на-сила дрѣшката?

93. Пишманлжкъ (плата за неустояване на думата си) има ли у селянитѣ и голѣмъ ли е? Защо се зема пишманлжкъ, защото нѣщо е загубилъ единътъ, или само да си е устоявалъ на думата другий?

94. Какъ се прѣкъсва, разваля единъ договоръ? Съ съгласието на двѣтѣ страни ли или прѣдъ сждилището? Поради какви причини се разваля договорътъ, (че единътъ билъ ниянъ, не на себе си, малолѣтецъ)?

95. Какъ става продажбата у селянитѣ? На мѣсто пари дава ли се, друго нѣщо? брашно, жито и пр.)? За кои нѣща най-много не се плаща, а само се прави *мѣна* (трампа)? На почакъ (вересия) продавали се? Какъ става продажбата на кжца, нива, лозие, кория? Не трѣба ли да става писано нѣщо? Трѣбатъ ли свидѣтели и колко? Може ли да се продаде нѣщо, което не се види, а може ли, което още не е станжло

(жътва на посѣвъ)? Какъ глѣда народътъ на скъпите продажби? На сила продажба става ли?

96. Подаряватъ ли стари хора имотя си нѣкому само за да ги глѣдатъ догдѣ сж живи?

97. Отъ кога се счита продажбата за свършена, и че не може да се повърне? Отъ когато се направи договорътъ или отъ когато се продаде нѣщото? Какъ се прѣдава: (теслимъ) волъ, бакъръ, нива, къща, кория? Подиръ теслимъ не може ли да се развали, (да се повърне) продажбата? Ако купувачътъ не си плати на време, развали ли се продажбата? Може ли да се развали продажбата когато е продадено много ефтино, или много скъпо, или пѣкъ когато продаденото нѣщо има нѣкои недостатъци (кусури)?

98. Какво отдаватъ селянитѣ подъ наемъ (иджретъ, кирия) и какъ? Освѣнъ нива, къща, отдаватъ ли добитѣкъ, сѣчива или други нѣща? Съ какъвъ срокъ, съ каква цѣна и кой отговаря за поврѣденото нѣщо на поврѣденый добитѣкъ, ако му стане нѣщо у наемшии? — Става ли наемъ не съ пари, а за частъ отъ добитото, изработеното нѣщо, или пѣкъ за работа? (Напр. нива на работение нисъ-полю). Трѣба ли да се извѣстява по рано отъ срока наемодателя, че наемшии ще остави нѣщото?

99. Що нарича народътъ *заемъ* и какво може да се заема (мѣдникъ, корито, рало и пр. брашно, хлѣбъ, жито и пр.). Какъ се смѣта тоя заемъ съ плата или безъ плата? Повръщанието на сжщото заето нѣщо какъ става?

100. Заемътъ на пари какъ става? Има ли между селянитѣ люде, които си заематъ пари съ тѣжки лихви? По колко се чува или се е чувало да зематъ лихви? Отъ кога до кога се зема на заемъ пари? Ако не ги плати длъжникътъ? Счита ли се за грѣхъ голѣмата лихва (фаизъ)? Заимодавеца зема ли за здравина нѣкой залогъ (да държи мѣдникъ, обичи, прѣстени)? Какъ се доказва заемътъ? Свидѣтели, записи, рѣбоши употребяватъ ли се?

101. Става ли нѣкой порѣчителъ за връщанието на заетото нѣщо? Плаща ли се на порѣчителя? Кога сж много порѣчителитѣ, какъ отговарятъ?

102. Даватъ ли селянитѣ да имъ се държи и пази нѣщо у нѣкого (примѣръ, жито, пшеница, въ чужди хамбари)? Плаща ли се за това и какво? Кой отговаря ако се поврѣди нѣщото оставено за пазение и кога?

103. Залагатъ ли селянитѣ своитѣ имоти и какво залагатъ най-много? Залоговземачътъ има ли право да употребява заложеното нѣщо?

Що става ако дължиникът не му плати? Има ли обичай щото подирь нѣкое време заложеното нѣщо да става имотъ на залоговземачтъ?

104. Даватъ ли селянитѣ своитѣ чада (синове и дѣщери) за слуги и по какви условия? Какъ ги даватъ на занаятъ? Колко години трѣбва да работи на масторъ безплатно единъ работникъ за да изучи занаята и да зема плата?

105. Какъ си хващатъ селянитѣ овчарь, козарь, говедарь? Що се плаща на тия както и на пазачитѣ на селскитѣ кории? Какви дарове се даватъ на пастиритѣ и кога? Кога имъ се плаща? Не се ли дава нѣкое угощение на пастиритѣ и защо? Що прави пастирьтъ кога не му се плати? Въ какви случаи отговаря пастирьтъ прѣдъ ступаница за загубването на добитъкътъ? Какви доказателства се искатъ отъ овчари за това, че загубената овца е паднала или изѣдена отъ звѣрь?

106. Може ли по селата господартъ да наказва, да гълчи и да бие работницитѣ си? Може ли масторътъ да бие, да налага глоби и какви други наказания може да прилага? Какъ гледа народътъ на лошавитѣ обяснения: осъжда ли ги и ставатъ ли оплаквания и прѣдъ кого?

107. Има ли въ селата и до сега обичай да сбиратъ и да си помагатъ въ свършването на нѣкоя работа (да пожънатъ на едѣного нивата скупомъ)? Какво е длъженъ да направи тоя, комуто се прави това добро? Какъ се зове тая работа (тлака и меджия)?

108. Нѣма ли обичай нѣколко селяни да се съортачватъ за обща работа съ коне, волове, кола? Нѣма ли обичай да се сбиратъ другарски много млади момци или моми и да отиватъ по работа за да зематъ пари за угощение или за друга общеполезна цѣль?

109. Не съществуватъ ли у васъ нѣкои дружини (компани): за да ходятъ по печалба на Бѣло море, по дърводѣлство (дюлгерликъ), по багчи (на чужбина)? Какъ ставатъ тия дружини, кой ги води и кому що се плаща? Какъ се рѣшаватъ препирнитѣ въ тия дружини? Какъ се избира водачтъ на дружината?

110. Какъ сж уредени по васъ еснафитѣ? Кой управлява, кой държи кассата на еснафитѣ? Какъ се избиратъ главнитѣ (просто: най-старитѣ)? Лесно ли може да се постъпи въ единъ еснафъ и какъ? Какво е длъженъ единъ членъ на еснафтъ къмъ своитѣ събратия? Има ли случаи и защо да се исключи нѣкой отъ еснафтъ?

111. Какъ се погодѣватъ по васъ, когато се случатъ прѣбирни за нѣкое земание-давание? Има ли обичай скаранитѣ страни да избиратъ отъ страна единъ или нѣколко души, които каквото отсѣкнѣтъ това да

бъде? Колко души изобщо се избиратъ за погодба и какви люди се гледагъ да бждатъ погождачитѣ? Отсѣченото отъ погождачитѣ и чита ли се за свято, или се случава да сж не доволни отъ него? Може ли да се разваля погодбата и кога може? Плаща ли се или дири ли се пѣщо на погождачитѣ?

112. Има ли по васъ обичаи — щото тоя, койго е завладѣлъ едно имущество, което не е негово, като се минатъ пѣколко години да става неговъ ступанинъ? Колко години трѣба за таква пѣщо?
